

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi |Received : 01.07.2023

Kabul tarihi |Accepted: 20.07.2023

Yayın tarihi |Published : 25.08.2023

Mürteza Hasanoglu

<https://orcid.org/0000-0003-3734-4045>

Assoc. Dr., Faculty Member of the Academy of Public Administration Affiliated with the Presidency, Azerbaijan, m_hasanoglu@yahoo.com.tr

Günel Hüseynova

<https://orcid.org/0000-0003-1854-37XX>

Dr., Lecturer at Ganja State University, Azerbaijan, gunel_huseynova_91@inbox.ru

Atf Künyesi | Citation Info

Hasanoğlu, M., Hüseynova, G. (2023). Bilim Alanında Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Gelişimi (1970-1980`li Yıllar). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Azerbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Alirza Oğlu Aliyev`in Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı*, 10 (1), 108-121

Bilim Alanında Türkiye - Azerbaycan İlişkilerinin Gelişimi (1970-1980`li Yıllar)

Öz

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişiminde siyasi liderlerin rolünün ne kadar önemli olduğu Ulu Önder Haydar Aliyev`in Azerbaycan`da yönetime geldiği 1969 yılından sonraki dönem incelendiği zaman açıkça görülmektedir. Bu makalede, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletlerinin lider oldukları iki kutuplu sistemde, farklı kutuplarda bulunan iki devletin, yani Türkiye

ile Azerbaycan`ın birçok alanda ilişkiler kurması ve geliştirmesi incelenen dönemde sık rastlanan bir durum değildir. Bunun nedenleri arasında, uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi yeniden kendi saflarına çekmek istemesi ve bu isteği doğru değerlendiren Haydar Aliyev'in bu durumdan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeniden tesis edilmesi ve geliştirilmesi amacı doğrultusunda değerlendirmesi yer almaktadır. 1982 yılında Azerbaycan liderliğinden Sovyetler Birliği'nin lider kadrosuna yükselen Haydar Aliyev ister Azerbaycan'ı yönettiği yıllarda, isterse de Moskova'da "Siyasi Büro" üyesi ve Sovyetler Birliği Başbakan Yardımcısı olduğu dönemde Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin gelişimini bu kadar arzularının nedeni, dağılma sürecine giren Sovyetler Birliği sonraki bağımsızlığını kazanacak olan Azerbaycan`ın Türkiye ile ilişkilerini belli bir aşamaya getirmek istemesi olmuştur. Araştırmada döneme ait arşiv belgeleri, bilimsel eserler, süreli yayınlar incelenmiş, iki devletin bu alanda ilişkilerinin gelişim düzeyi bilimsel verilerin ışığında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda ulaşılan temel sonuçlardan biri, liderin uluslararası ilişkilerde belirleyici rolünün Ulu Önder Haydar Aliyev'in simasında ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kontekstinde ortaya konulmasıdır. Siyasi lider olarak Haydar Aliyev, milliyetçilikle itham edilmeden, Moskova'nın da itibarını kazanacak bir yöntemle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kurulmasını ve gelişimini sağlamış, bu yönde özel çaba harcamıştır.

Anahtar Kelimeler. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Ulu Önder Haydar Aliyev, Soğuk Savaş dönemi, Bilim ve teknoloji alanında ilişkiler

Development of Turkey - Azerbaijan Relations in the Field of Science (1970-1980's)

Abstract

The importance of the role of political leaders in the development of Azerbaijan-Turkiye relations is clearly seen when the period after 1969, when the Great Leader Heydar Aliyev came to power in Azerbaijan, is examined. In this article, in the bipolar system, in which the Soviet Union and the United States are the leaders, it is not uncommon for two states at different poles, namely Turkiye and Azerbaijan, to establish and develop relations in many fields. Among the reasons for this are the developments in the international system, as well as the Soviet Union's desire to attract Turkiye to its side again, and Haydar Aliyev, who correctly evaluated this request, in line with the aim of re-establishing and developing Turkiye-Azerbaijan relations. Having risen from the leadership of Azerbaijan to the leader of the Soviet Union in 1982, Haydar Aliyev, whether in the years he ruled Azerbaijan or when he was a member of the "Political Bureau" and Deputy Prime Minister of the Soviet Union in Moscow, was the reason why he so desired the development of Azerbaijan-Turkey relations, which was in the process of disintegration. Azerbaijan, which will gain its next independence from the Soviet Union, wanted to bring its relations with Turkiye to a certain level. In the research, archival documents, scientific works and periodicals of the period were examined, and the level of development of the relations between the two states in this field was evaluated in the light of

scientific data. One of the main conclusions reached as a result of the research is that the decisive role of the leader in international relations is revealed in the face of the Great Leader Haydar Aliyev and in the context of Türkiye-Azerbaijan relations. As a political leader, Heydar Aliyev, without being accused of nationalism, ensured the establishment and development of Türkiye-Azerbaijan relations in a way that would gain the reputation of Moscow, and made special efforts in this direction.

Keywords. *Türkiye-Azerbaijan relations, Great Leader Heydar Aliyev, Cold War period, Relations in the field of science and technology*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilişkileri çok boyutlu ve stratejik düzeydedir. Yoğun bir şekilde devam eden karşılıklı üst düzey ziyaretler, ilişkilerin arkasındaki en önemli itici güçtür. Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin otuz yıldan fazla süren kesinti sürecinden sonra 1960'lı yılların başında yeniden gelişim sürecine girmesi, Batı ile Sovyet Bloğu, Sovyeyler Birliği ile Türkiye ilişkilerinde yaşanan gelişmelerden bağımsız bir biçimde değerlendirilemez. Dolayısıyla, aşağıda kısaca detaylarına ineceğimiz Türkiye-Sovyeyler Birliği ilişkilerinde yaşanan yumuşamaya paralel olarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de kontrollü bir canlanma yaşanmıştır.

Türkiye ve Sovyeyler Birliği ilişkilerinin yumuşama sürecine girmesi, dünyada ve bölgede yaşanan gelişmeler, iki kutub arasında ilişkilerin seyri ve her iki ülkenin iç politikasında yaşanan gelişmelerin etkisi sonucunda 1920'li yılları aratmayacak düzeyde olsa da gözle görülür bir canlanma dönemine dahil olmuştur. Öncelikle Moskova'nın Türkiye'ye ile ilişkilerini İkinci Dünya Savaşı yıllarında doruk noktasına çıkan ciddi taleplerden en azından görünürde uzaklaşarak dostane görünüm almasının arkasında yatan birden fazla neden bulunmaktaydı.

1970'lerin başında başlayan uluslararası gerilimleri yumuşatma süreci, Sovyeyler Birliği ve Türkiye ilişkilerinin genişlemesine ivme kazandırdı. Azerbaycan yavaş-yavaş bu sürece dahil oldu. Ancak Azerbaycan bu sürecin siyasi ayağından ziyade, ekonomik, bilim ve kültür ayağında yer aldı. 1969'da başlayarak gelişen Türkiye-Azerbaycan eğitim ve ilişkilerinin dikkat çeken temel özelliği söz konusu ilişkilerin Moskova'nın sıkı denetimi altında bulunmasıydı. Uzun yıllar boyunca, önemli uluslararası faaliyetlerde gerçek hakları olmayan müttefik cumhuriyetlerin, Azerbaycan'ın ülkenin dış politikasına kademeli olarak dahil olması için birtakım nedenleri vardı. Bir bütün olarak siyasi sisteme güçlü bir şekilde ideolojik olarak tabi olan ve merkezi hükümet aracılığıyla uygulanan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, 1970'den 1991'e kadar çok karmaşık ve çelişkili gelişme göstermiştir (Abdullayev, 1998, s. 44).

Azerbaycan-Türkiye ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel ilişkilerinin temeli, biçimleri, uygulama mekanizmaları ve hedefleri, 1971`den 1985`e kadar Moskova`nın kontrolünde sıkı bir şekilde uygulanmıştır. 1970`lerde merkez, müttefik cumhuriyetleri ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel bağlarına önceki yıllara göre daha fazla çekmişti. Müttefik cumhuriyetlerin ülkenin uluslararası ilişkilerine katılımı sorununa bir dizi monografi ve kitap ayrılmıştır. Bu eserler, bireysel cumhuriyetlerin yabancı ülkelerle ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkilere katılımını ve rolünü vurgulamaktadır.

1971-1991 yılları arası iki ülke ilişkileri açısından özel bir a. 1970`lerden bu yana Doğu ile Batı arasındaki gerilimin azalması, halklar arasında güven inşa edilmesine ve Azerbaycan`ın iki ülke arasındaki çoktarafli ticari ve kültürel ilişkilere katılımına yol açmıştır. Dünya ülkeleri arasında yeni ve daha ilerici işbirliği biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda Azerbaycan`ın Türkiye ile ilişkilere katılımı yoğunlaşmıştır. 80`lerin sonundan itibaren ilişkiler giderek bağımsız hale gelmeye başlamıştır.

Araştırmalar zamanı söz konusu dönemde ilişkilerin daha ziyade kültürel boyutunun öne çıktığı dikkati çekmektedir. Siyasi ziyaretlerle paralel ve bu ziyaretleri takip eden sonraki yıllarda bilimsel, teknik, ekonomik ve özellikle kültürel alanlarda Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkilerin canlandığı, bu canlanmanın karşılıklı kültürel faaliyetlerle desteklendiği dikkati çekmektedir. Aşağıda daha derinden incelendiği zaman, bu dönemde söz konusu alanlarda gelişen ilişkilerin iki taraf arasında 1920`li yıllardaki düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1920`li yıllarda ister eğitim, isterse de kültürel alanda mevcut olan ilişkiler, 1970`li yıllara kadar olan dönemle kıyaslanmayacak kadar üst düzeyde olmuştur. Dolayısıyla 1970`li yıllarda hızla gelişen Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkileri bir anlamda 1920`li yılları hatırlatmaktaydı.

1. 1969-1991 Yılları Arasında Bilim ve Teknoloji Alanlarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

1967`de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin Bakanlar Kurulu`na bağlı Devlet Güvenlik Komitesi`nin (KGB) müsteşarlığı görevine atanan Haydar Aliyev, göreve başladıktan kısa süre sonra milli düşünceli aydınların çalışmalarını daha rahat bir biçimde yürütebilmeleri için ülkede olumlu bir ortam oluşturdu. Milletini seven ve çıkarlarını koruyan bu tür aydınların takip edilmesi durdurulmuştur. Uzun yıllar Azerbaycan`ın milli düşünceli aydınları haps edilmiş, siyasi gerekçelerle kurşuna dizilmiş, Sibiryaya sürgün edilmiş, böylece Azerbaycan halkı düşünen beyinlerden yoksun bırakılmıştı. Aydın kesimin bu şekilde yok edilmesi Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerin elini güçlendirmişti. Bir örnek

vermek gerekirse, sadece Mayıs 1920'den 1921 yılı sonuna kadar 50000'den fazla aydın kurşuna dizilmişti (Azerbaycan tarihi, 2008, s.77).

Haydar Aliyev'in yönetimi yıllarının ilk döneminden itibaren Türkiye ile ilişkilerin kurulması ve gelişimine özel önem verilmiş, bu ilişkilerin özellikle kültürel ve bilimsel-teknik boyutu, bir miktar ise siyasi-diplomatik tarafı öne çıkmıştır. Aşağıda geniş bir biçimde inceleneceği üzere 1970'li yıllardan başlayarak Azerbaycan ile Türkiye arasında bilimsel ve teknik konularda Moskova'nın kontrolünde bile olsa, ilişkilerde gözle görülür yükselme yaşanmıştır. İlişkilerin bu denli gelişmesinde Ulu Önder Haydar Aliyev faktörünü yabana atmamak gerekmektedir. Kendisi milliyetçi söylemlerden uzak olmak kaydıyla iki Türk devleti arasında ilişkilerin gelişine hizmet edecek adımları dikkatle atmaya gayret göstermiştir.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde bilimsel ve teknik işbirliğinin özel bir yeri vardır. Aslında Sovyetler Birliği'nin dış politikasında gelişmekte olan ülkelere bilim ve teknik alanda destek olmak, aynı zamanda ülkenin kültürel değerlerinin tanıtımı önemli bir yer tutmuştur. Gerçekten de, Sovyet yönetimi ülkede halkın okur-yazar oranını yüzde yüze ulaştırmış, kültürel alanda büyük gelişim göstermiş, bilim alanında hızla dünyanın önemli bir ülkesine dönüşmüştü. Dolayısıyla, Sovyetlerin bu hızlı gelişim süreci geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde Sovyet yönetimine, eğitimine, bilim ve tekniğine, aynı zamanda kültürüne büyük ilgi uyandırmıştı. Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren yükselişe geçen sol eğilimin Sovyetlerin yönetim, ekonomik, kültürel ve bilim alanındaki gelişimine olan ilgisi iki ülke ilişkilerinin gelişiminde rol oynayan önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu alandaki ilişkiler bir dizi bilimsel problemi kapsamış ve çeşitli şekillerde uygulanmıştır.

2.1.Azerbaycanlı Bilim İnsanlarının Türkiye'yi Ziyaretleri ve Bilimsel Yayın Mübadelesi

1960'lı yılların sonlarından itibaren ister Türk-Sovyet, isterse de Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir kısmını bilimsel ilişkiler oluşturmuştur. Bu çerçevede çok sayıda bilimsel sempozyum, forum, gerçekleştirilmiş, ayrıca bilimsel çalışmaların karşılıklı mübadelesi yoluyla bilim alanındaki yenilikler taraflar arasında paylaşılmıştır.

Söz konusu bilimsel etkinliklerden bazıları Türkiye'de, bir kısmı ise Azerbaycanda gerçekleştirilmiştir. Daha önceki yıllardan farklı olarak Moskova yönetimi Azerbaycanlı bilim adamlarının çeşitli bilimsel etkinliklere katılması için Türkiye'nin farklı şehirlerini ziyaret etmesine engel oluşturmamıştır. Bunun önemli iki nedeninden biri Moskova'da Türkiye'yi yeniden kendi saflarına çekme umudunun oluşması ise, diğer bir faktör ise Haydar Aliyev'in

Moskova yönetimini, SSCB-Türkiye ilişkilerinin gelişinde Azerbaycanlı bilim adamları ve sanatçıların oynayacağı alternatifsiz role inandırmasıdır (Gasımlı, 2006, 495-496). Nitekim, kısa sürede alınan olumlu izlenimler, iki taraf arasında yukarıda kaydedilen alanlardaki işbirliğinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Aşağıda da kaydedildiği gibi, yirmi yıllık bir sürede çok sayıda karşılıklı ziyaretler, toplantılar söz konusu dönemde taraflar arasında ilişkilerin hızla geliştiğini göstermektedir.

Azerbaycanlı bilim adamlarının Türkiye`de gerçekleştirdikleri sunumlar, konuşmalar ve Türkiye`de elde ettikleri sonuçların yayınlanması, bu ülkede bilimin gelişmesini olumlu etkilemiştir. Örneğin, Azerbaycan İlimler Akademisi`nin ana kütüphanesi, Türk Tarih ve Dil Kurumları`na basılı kitap ve matbaa nüshaları göndermiş ve Türkiye`den çeşitli siparişleri yerine getirmiştir. Bilimler Akademisi`nin kütüphanesi de Türkiye`den değerli yayınlar almıştır (Hacıyev, 1985, s. 56). Bu kütüphane, bir coğrafya kataloğunu ve Türkiye İstanbul Kütüphanesi'nde muhafaza edilen diğer değerli yayınları içermektedir. İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Ahmet Ateş, ünlü Azerbaycanlı yazar Hakani Şirvani`nin 26 mektubundan oluşan bir mikrofilm kütüphaneye göndermiştir (Baku, 13 Eylül 1970, s. 1,6).

Mirza Fetali Ahundov`un adını taşıyan Azerbaycan Merkez Kütüphanesi de Türkiye`deki bazı kütüphanelere bilimsel, sanatsal, teknik ve diğer yayınlar göndermiş ve kardeş ülkeden çeşitli yayınlar almıştır. Türkiye`den gönderilen yayınlar arasında değerli kitaplar daha çok yer alıyordu. Sadece 1990 yılında Azerbaycan`ın sosyo-ekonomik, siyasi, edebi ve kültürel hayatını yansıtan 27.000 kitap ve 58.000 adet gazete ve dergi Türkiye Cumhuriyeti`ne gönderildi. Türkiye`den 12.000 adet kitap, gazete ve dergi getirildi (Azerbaycan Gençleri, 11 Aralık 1990, 1,3). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesinde ve güçlenmesinde karşılıklı kitap, dergi ve gazete değişiminin önemli etkisi olmuştur. Bu alanda Cumhuriyet Bilimler Akademisi Kütüphanesi M. F. Ahundov adına Milli Kütüphane ve Azerbaycan`ın diğer büyük kütüphanelerinin hizmeti özellikle büyüktü. Türk ve Azeri bilim adamları ve kültürel şahsiyetlerle görüş alış-verişinde bulunmak, deneyim kazanmak ve bilimsel ve diğer başarıları tanımak için karşılıklı ziyaretlerde bulundular (Azərbaycan tarihi, 2008, s. 221).

Azerbaycan`a gelen İstanbul Üniversitesi Rektörü Ömer Celal, İstatistik Enstitüsü Müdürü, İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sabuhi Dönmez, Ceza Hukuku Enstitüsü Müdürü Azerbaycan`ın ekonomik, bilimsel ve kültürel hayatıyla doğrudan ilgilendiler (Bakinskiy Raboçiy, 24 Şubat 1970, s. 5-6). 1971 yılı başlarında Türkiye`yi ziyaret eden Felsefe Doktoru Prof. Z.B.Göyüşov, Ankara, İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerdeki bilim bölümlerinde ve üniversitelerde Azerbaycan felsefe biliminin gelişimi, Azerbaycan felsefesi

tarihi ve araştırması hakkında bildiriler sunmuştur (Baku, 6 Ocak 1970, s. 7). Sosyal bilimlerde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler de dikkat çekmektedir. Azerbaycan Tarih Müzesi, Türkiye'nin ulusal müzeleri ve bilim camiası ile çeşitli şekillerde temas halindeydi (Azizbeyov, 1970, s. 6). Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi ve Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami'nin adını taşıyan Elyazma Eserler Enstitüsü de Azerbaycan'da Türkiye araştırmalarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1970'den beri Bakü'de Sovyet Türkolojisi Dergisi'nin yayınlanması, Azerbaycan'ın Türkiye ve diğer ülkelerle bilimsel ilişkilerinin gelişmesine ivme kazandırmıştı (Baku, 5 Mayıs 1970, s. 2). Bakü Devlet Üniversitesi, ülkenin Türkiye ile ilişkilerinde özel bir yere sahiptir. Türk dili ve edebiyatı ile Türkçe çeviri, Üniversitenin Şarkiyat Fakültesi'nde yaygın olarak incelenmiştir. Bakü Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nde Türk dili ve edebiyatı da okutulmaktadır. Üniversite'nin Asya ve Afrika Tarihi Bölümü'nde Türkiye tarihi daha kapsamlı olarak incelenmektedir.

Aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi'nin bilim adamları ve diğer çalışanları, Türk tarihi ve felsefesi, Türk dili ve filolojisi, Türk ekonomisi hakkında araştırmalar yapmakta, eserler ve makaleler yazmaktadır. Üniversite hocası Kamil Veliyev'in "Türk folkloru" ve "Destan poetikası" adlı eserleri Türkiye'de yayınlanmıştır. Bu bilimsel hizmetler için Azerbaycanlı bilim adamına Selçuk Üniversitesi'nin kararı ile fahri doktora Türk Dil Kurumu üyeliği, Türk Halk Bilimi Araştırmaları Derneği ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın onursal üyeliğine seçilmiştir (Baku, 6 Nisan 1989, s. 7-8).

2.2. Türk Bilim İnsanlarının Azerbaycan'ı Ziyaretleri

Azerbaycan'da düzenlenen çeşitli uluslararası kurslara Türk temsilcilerin katılımı da Azerbaycan-Türkiye bilimsel ilişkilerinin ve dostluğunun güçlenmesinde olumlu etki yapmıştır. Ekim 1980'de başlayan ve Bakü'de dört ay süren jeoloji biliminin sorunlarından biri, Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerdeki sedimantasyon petrograflarının becerilerini daha da geliştirmektir. Bu kursların Bakü'de yapılması tesadüf değildi. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti, jeolojik araştırma ve maden çıkarma alanında zengin deneyim kazanmıştır. Bu nedenle yabancı ve Türk uzmanlar ülkemizde kapsamlı teorik bilgi ve pratik deneyim ve beceri kazanma fırsatına sahiptir (Hacıyev, 1985, s. 78-79). Eylül 1990'da Bakü'de Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili bilimsel, ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde ortak bir seminer düzenlendi. Seminerin uygulama bölümünde, Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi, Akademik Z.A. Samadzade'nin pazar piyasa ilişkileri bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkileriyle ilgili raporu, Türkiye'deki mevcut

ekonomik ve sosyal duruma ilişkin Türk profesör Turan Yazgan tarafından sunuldu. Raporda ve tartışmalarda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin daha da geliştirilmesinin karşılıklı olarak faydalı olduğu belirtildi. Azerbaycan güçlü ekonomik potansiyele ve zengin hammadde kaynaklarına sahipken, Türkiye modern teknolojiye ve ileri sanayiye sahip uzmanlara sahiptir. Bu güçlere katılmak, her iki tarafın da kendi sorunlarını çözmesine yardımcı olacaktır. Türkiye'nin son yıllarda hızla gelişen uluslararası ekonomik işbirliğindeki engin tecrübesinden yararlanan Azerbaycan, ekonomik yapısındaki, özellikle dış ekonomik ilişkiler sistemindeki başarısızlığı geri alabilir (Komünist, 4 Eylül 1990, s. 8). Bu anlamda ortak seminerler büyük önem taşıyordu. Azerbaycan İlimler Akademisi asıl üyesi E.E. Alizade'in Türkiye'deki VI. Türk Tarihçileri Konferansı'ndaki ilginç raporu katılımcıların büyük ilgisini çekti (Alizade, 1963, s. 3). Rapor daha sonra yayınlandı. 1970 yılında Ankara'da yapılan VII. Türk Tarihçileri Konferansı'nda pek çok konuda konuşma yaptı (Baku, 1 Kasım 1990, s. 3). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesinde üniversitelerin rolü de büyüktü. Bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi için karşılıklı toplantılar yapıldı ve anlaşmalar sağlandı. 1990 yılında İzmir Ege Üniversitesi heyetinin Bakü Devlet Üniversitesi'nin daveti üzerine Bakü'ye yaptığı ziyaretin temel amacı, Azerbaycan ve Türkiye üniversiteleri arasındaki kapsamlı ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmaktı. Heyet başkanı Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sarmat Akgün, bir röportajda şunları söyledi: "Türkiye ve Azerbaycan'ın bilim çevreleri ve eğitim kurumları arasındaki ilk temaslar çok önceleri kuruldu. Bakü Üniversitesi'nin ilk zamanlarında Fuad Köprülü gibi önde gelen Türk bilim adamları burada ders vermeye gelmişler" (Baku, 29 Kasım 1990, s. 2).

1990 yılında Azerbaycan'ı ziyaret eden Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı heyetinin amacı, tarafların daha etkin olabilmelerinin yollarını bulmaktı. Türk heyetinde Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan, Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Halil Acıkgöz ve diğer Türk konuklar ziyaret etmişler (Komünist, 6 Şubat 1991, 3). 1991 yılının başlarında, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bir heyet Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyarete Türkiye ile eğitim alanında yeni işbirliği ufukları belirlenmiştir. İstanbul Bayazıt Üniversitesi, Azerbaycan'daki birçok üniversite ile işbirliğine başlamıştır (Bakinskiy Raboçiy, 15 Mayıs 1990, s. 2).

Yukarıdaki gerçeklerin analizi, Azerbaycan'ın Türkiye ile bilimsel ve teknik ilişkilere yakından dahil olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkiler ve işbirlikleri merkez tarafından yönlendirildiği için tam olarak Azerbaycan'ın çıkarlarına hizmet edecek düzeye yükseltememiştir. Ermeni Taşnaklar Moskova'ya yerleşip Sovyet devletinin ana mevzilerini

ele geçirdikten sonra Türkiye ve Azerbaycan`a karşı tarihsel düşmanlıklarını sürdürmüşler ve Sovyet, Türk, Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesini engellemişlerdir (Abdullayev, 1998, s. 54).

2.3. Tıp ve Petro-Kimya Eğitimi Alanında İlişkiler

Azerbaycan`ın petrol alanında Ekim 1970`de Birleşmiş Milletler Bakü`de petro-kimya sorunları üzerine uluslararası bir sempozyum düzenledi. Petro-kimya endüstrisinin gelişimine ilişkin bu bilimsel konferansın Bakü`de düzenlenmesi tesadüfi değildi. Azerbaycan`da petro-kimya alanında 400`den fazla doktor ve bilim adayı çalışmaktaydı. Bakü`de düzenlenen 11 günlük uluslararası konferansa aralarında Türkiye`nin de bulunduğu yabancı ülke temsilcileri katıldı. Sempozyum iki konuya odaklandı: 1971-1980 yıllarında gelişmekte olan ülkelerdeki petro-kimya endüstrisinin gelişimi için beklentiler ve bu alandaki bilimsel ve teknik yardım konuları (Bakinskiy Raboçiy, 1 Kasım 1970, s. 3). Şubat 1970`de İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Bitkileri Bölümü çalışanı Dr. Burhan Aytuk, meslektaşı Mirze Göygöl ile birlikte Azerbaycan`ı ziyaret etti. Azerbaycan İlimler Akademisi Tıp Enstitüsünde atmosferdeki tozun varlığı ve pratik önemi hakkında bir konferans verdi. Türk bilim insanı, Bakü Devlet Üniversitesi Bilimler Akademisi Biyoloji Enstitüsü`ndeki bölüm ve laboratuvarların çalışmaları hakkında bilgi aldı ve öğretim üyeleriyle bir araya geldi. Odun anatomisinin arkeolojik araştırmalarda uygulanması üzerine bir konferans verdi. Türk konuk, Azerbaycanlı bilim adamlarının Kafkasya florasının incelenmesi alanında yaptığı araştırmaların ve Azerbaycan florasının sekiz ciltlik bir haritasının oluşturulmasının beni çok etkilediğini söyledi. Bakü Üniversitesi`nde yarı zamanlı bir bölüm olması benim için bir yenilikti. Bilimsel personelin eğitimini ve öğrencilerin ücretsiz eğitimini takdir etmelisiniz (Baku, 15 Şubat 1960, s. 3). 1984 yılı Haziran ayında Azerbaycanı ziyaret eden Dünya Pediatri Derneği Genel Müdürü, Türk Uluslararası Çocuk Merkezi Başkanı İhsan Doğramacı, Azerbaycan tıbbının durumuyla yakından ilgilendi (Hacıyev, 1985, s. 81-82). Cumhuriyetin bir dizi klinik ve hastanesini ziyaret etti ve yerel meslektaşları ile deneyim alışverişinde bulundu. Türk Sanat Enstitüsü Genel Müdürü İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Necat Diyarbakırlı, Azerbaycan İlimler Akademisi Sanat Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü`nde ortaçağ tarihi eserleriyle tanıştı (Hacıyev, 1985, s. 73). Türk bilim adamları ve uzmanlar da Bakü`de uluslararası ve bölgesel bilimsel toplantılara katılarak Azerbaycanlı meslektaşlarıyla görüş alışverişinde bulundular. 1981 yılında Bakü`de düzenlenen XII. Mendeleev Uluslararası Kongresi`ne katılan Türkiye dahil 20`den fazla ülkeden bilim adamları ve uzmanlar, Azerbaycan`ın kimya biliminin başarıları ve beklentileri hakkında bilgi sahibi oldular (Hacıyev, 1985, s. 94-98). 1981 yılında Bakü`de Türk halkının büyük lideri M.

K. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı ve 16 Mart 1921'de imzalanan Sovyet-Türk anlaşmasının 60. yıl dönümü şerefine düzenlenen törene ve bilimsel toplantılara komşu Türk halklarından bir heyet de katıldı. İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Edib Çelik, bu prestijli bilimsel konferansla ilgili izlenimlerini dile getirdi: Azeri meslektaşlarımızla birlikte katıldığımız bilimsel oturum çok verimli geçti. Sovyet ve Türk bilim adamları arasındaki bu tür temasları genişletmek gerekiyor. Ankara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Müdürü Prof. Ergün Özbudun, bu tür oturumların Sovyet-Türkiye ilişkilerini güçlendirmek için iyi bir fırsat olduğunu söyleyerek oturumun çalışmalarını övdü (Gasımlı, 2006, s. 527-528).

Azerbaycan'da bir çok uluslararası tıp ve sağlık seminerleri yapılmıştır. Bu toplantılara Türk bilim adamları ve temsilciler de katılmıştır. Azerbaycan'daki tıbbi durum ve beklentiler hakkında bilgi sahibi oldular. Dünya Sağlık Örgütü'nün Bakü'de düzenlediği uluslararası seminere katılan 14 Asya ve Afrika ülkesinin temsilcileri Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tıp biliminin başarıları konulu uluslararası seminere katıldı. Seminere katılan Ankara Hastanesi bakteriyoloji bölüm başkanı Aydın Yazıcı izlenimlerini paylaştı: Sovyet sağlık çalışanları tarafından düzenlenen seminer zengin ve kârlıydı. Azerbaycan'da sağlık hizmetlerinin gelişimini gördük. Geçici hastalıklarla mücadelede büyük başarı sağlanmıştı (Komünist, 27 Mayıs 1990, 3). Haziran 1980'de, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 15 yabancı ülkeden tıp bilimcileri ve sağlık profesyonelleri, Bakü'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından düzenlenen lösemi araştırmaları ve onunla mücadele sorunları üzerine bir seminere katıldılar (Hacıyev, 1985, s. 78-79).

Türkiye, Karabağ topraklarının özgürlüğe kavuşturulmasıyla sonuçlanan 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından, Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış anlaşması imzalanması ve iyi komşuluk ilişkilerinin tesis edilmesini arzu etmektedir. Ayrıca Türkiye, Karabağ topraklarında altyapı çalışmalarının yapılması, refahın artırılması, enerji ile ticaret hatlarının işlevsel hale getirilmesi ve bölgesel bağlantısallığın güçlendirilmesi yönündeki çalışmaları desteklemektedir (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).

1990'lı yıllarda Azerbaycan-Türkiye işbirliğinde sağlık alanında yeni bir aşama başladı. Türkiye ile imzalanan belgelerde tıbbi ilişkilere özel bir madde ayrılmıştı. İlaç ve tıbbi malzeme üreten ortak girişimler kurmak için tıp enstitüleri uzmanlarının ve öğrencilerinin karşılıklı olarak gönderilmesini öngörmekteydi (Komünist, 22 Haziran 1990, s. 2).

Ekonomik güç, günümüz uluslararası ilişkilerini şekillendiren ve güç dengelerini oluşturan en önemli araçtır. Dolayısıyla ülkeler ekonomik güçleri doğrultusunda uluslararası arenada bir varlık gösterebilmektedirler. Bu keskin söyleme karşı çıkma düşüncesi kimi

sebeplerle akıllara gelse de bu konuda ulaşılan nihai sonuç pek değişmemektedir. Dolayısıyla ülkeler milli çıkarlarını ve güçlerini şekillendirirken öncelikle ekonomik ilişkilerini esas almaktadırlar. Elbette ki tek belirleyici unsur ve tercih temelleri ekonomik güç değildir. Ancak ana unsur olması sebebiyle ülkeler bu gerçeklikten uzaklaşmadan ekonomilerine önem verirler. Ekonomik güç, ülkelerin başarısı ile doğru orantılı olduğu için genellikle ülkeler bir yandan güçlerini arttırmak için ekonomilerini canlandıracak hamleler yaparlar. Diğer yandan da rakip olarak gördükleri ülkelerin ekonomik hamlelerini boşa çıkarma ya da etkilerini azaltma yollarına da gidebilmektedirler. Bu nedenle de ekonomik güç, bir yandan bir silah (araç) olmakla birlikte, diğer yandan da bir amaç/hedef olarak ortaya çıkmaktadır (Hasanoğlu ve Mammadov ,2023, s. 342). Türkiye, 30 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 9 Kasım 1991'de tanıyan ilk devlet olmuştur. Diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de kurulmuş ve Bakü'de Başkonsolosluk olarak görev yapmakta olan temsilciliğimiz Büyükelçilik düzeyine yükseltilmiştir.

Azerbaycan'da ayrıca Nahçıvan ve Gence Başkonsolosluklarımız faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'ın ise Ankara'daki Büyükelçiliğinin yanısıra İstanbul ve Kars'ta da Başkonsoloslukları bulunmaktadır (<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). Azerbaycan'ın Türkiye ile müttefik olması günümüzde bölgede yaşanan dengesizliklerin giderilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'la 20 Ekim 2022'de Cebrayıl'da basına verdiği açıklamada belirttiği gibi, "Türkiye-Azerbaycan birliği bölgede çok önemli bir faktördür. Bu faktör, barış, huzur faktörüdür. Fakat, aynı ölçüde, şayet her hangi bir devlet bize karşı adaletsiz hareket etmek cesaretinde bulunursa, elbette, bu faktörü ciddi bir biçimde dikkate almak zorundadır" (Hasanoğlu ve Mammadov, 2023, s. 341). Azerbaycan bağımsızlığını elde etmesinin üzerinden çok uzun bir zaman geçmemiş olmasına rağmen, bölgenin en önemli devletlerinden birisi haline gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında daha önce de belirtildiği üzere tarihsel kökeninin ve sahip olduğu gelişme yanlısı liderlerinin önemli bir etkisi vardır. Bu bağlamda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmesinin meyvelerini kısa sürede toplamış olduğu görülmektedir. 27 Eylül 2020 tarihi hem Azerbaycan, hem Güney Kafkasya, hem de Azerbaycan - Türkiye ilişkilerinin geleceği açısından son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarih sadece Kafkasya bölgesi için değil, Türkiye'nin Orta Asya bağlantısını kesintisiz hale getirmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Hatta daha genel bir bakış açısıyla, yaşanan bu süreç, Türk Dünyası için çok daha büyük ve kapsamlı bir işbirliğinin sağlanmasına öncülük edecektir (Hasanoğlu ve Mammadov,2020, s. 2).

Sonuç

1960 sonrası Azerbaycan'ın Türkiye ile eğitim-kültür ilişkilerinde canlanma dönemine girilmiştir. Bu canlanmanın temel nedeni Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan normalleşme sürecidir. Türk ve Sovyet yetkililerin iç ve dış politikada, uluslararası ve bölgesel konjunktürde yaşanan gelişmelerin etkisiyle, İkinci Dünya Savaşı başlamadan gerilen ve savaş sonrası ise tamamen kopan Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden normalleşme kararına gelmeleri ve bu doğrultuda karşılıklı adımlar atmalarına paralel olarak, bir nebze de Moskova'nın ülkesinde yaşayan Türk halklarının her açıdan rifah içinde yaşadıklarını, gelişim gösterdiklerinin propagandası yapmak isteğine uygun olarak kültürel alanda ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. 1963 yılından itibaren SSCB'yi ziyaret eden Türk yetkililerinin ve kafilelerin Azerbaycan başta olmakla, Türk bölgelerini de ziyaret etmelerinin temel nedenlerinden biri, Sovyet yönetiminin bu bölgelerde yaşana gelişimi onların yerinde görmeleri ve Sovyetler Birliği'ne daha sempati ile yaklaşmaları olmuştur.

Türkiye'de fabrikaların kurulmasına destek vermekle, Sovyetler, Türkiye'de Amerikan etkisini azaltmak, işçi sınıfını tarafına çekmek, kendi yönetim biçimini ve ideolojisini bu ükleye ihraç etmek, en nihayetinde ise kendi saflarına çekmek niyeti taşıyordu. İlişkilerin gergin veya normal olmasına bakmaksızın, Sovyetler her zaman Türkiye'de yasa dışı girişimlerini sürdürmüş, yurt dışında bulunan sol eğilimli siyasal örgütleri her açıdan desteklemiştir. Türkiye'de istihbarat çalışmalarını sürdürmüştür. Sovyetler hem işbirliği yolu ile hem de diğer yollarla Türk toplumunu içten sayıflatmaya, direncini kırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Türkiye'ye karşı Ermeni terörünün arkasında duran en güçlü devlet olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1970'li yıllarda iki ülke arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha da canlandırma eğilimi içine girmesinde, Moskova yönetimine bu yönde tavsiyelerde bulunan Azerbaycan'ın o dönemki lideri Ulu Önder Haydar Aliyev'in çok büyük etkisi olmuştur. Söz konusu yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi ilişkilerde soğukluk devam etse de, eğitim alanında hiçbir ilişki olmasa da, ekonomi, bilim ve kültürel alanlarda ilişkilerde normalleşme süreci devam etmiştir.

1970'li yılların sonlarından itibaren SSCB'nin dış politikasında saldırganlık eğilimi artmış, buna paralel olarak Orta Doğu'da gerilim artmıştır. İran İslam Devrimi ve Afganistan olayları sadece bölgede değil, tüm dünyada gerilimi hızla tırmandırmıştır. Yaşanan gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiş ve Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahalesinden sonra iki ülke ilişkileri hatta yeniden kopma noktasına gelmiştir. Bu süreç birkaç yıl Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin de ters yönde ivme kazanmasına neden olmuştur.

1990 yılının Ocak ayında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin hükümet temsilcilerinden oluşan heyet Türkiye'yi ziyaret etmiş, 1991 yılının Mart ayında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal SSCB'ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret kapsamında Azerbaycan'a da gelmiş, söz konusu ziyaret sırasında Azerbaycan'la Türkiye arasında işbirliğinin oluşturulması için yirmiden fazla protokol imzalanmıştır. İmzalanan belgeler bağımsızlığa giden süreçte iki devlet arasında karşılıklı ilişkilerin kurulması için yasal zemin oluşturmuştur. Bu tür belgeler sadece Türkiye ile değil, Özbekistan (Ekim 1990) ve Kazakistan'la (Eylül-Ekim 1991) da imzalanmıştır.

Fakat ister Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasına girdiği dönemde, isterse de bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkileri, genel olarak Azerbaycan'ın dış ilişkilerinde, özelde ise Türk devletleri ile ilişkilerinde daha ayrıcalıklı konuma sahip olmuştur. Bunun nedeni ilişkilerin sadece devletlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirilemeyeceği gerçeğidir. Özellikle Azerbaycan'da Türkiye ile ilişkilerde belirleyici faktörler arasında halklar arasında akrabalık bağları, aynı soyköke ve ortak geçmişe sahip olmak gibi faktörler belirleyici olmuştur. Tesadüfi değildir ki, iki devlet arasında ilişkilerde zaman zaman oluşan sorunlar, kaydedilen faktörlerin etkisi ile kısa sürede atlatılmış, ilişkilerin yükselen hat üzere gelişmesi günümüze kadar devam etmiştir.

Kaynaklar

- Abdullayev, M. (1998). *Azerbaycan-Türkiye ilişkileri*. Mütercim Yayınları.
- Gasımlı, M. (2006). *Haydar Aliyev-istiklale giden yol (1969-1987)*. Bakü Üniversitesi Yayınları.
- Gaffarov, T. (Ed.). (2008). *Azerbaycan tarihi (7. Cilt)*. (Edt: Tahir). Elm Yayınları
- Hacıyev, N. (1985). *Dostluq ve emekdaşlık telleri*. Elm Yayınları.
- Alizade, A. (1963). *Проблемы современной Турции*. ИВЛ.
- (1990, 4 Eylül). *Komünist gazet*.
- (1990, 1 Kasım). *Baku gazet*.
- (1990, 29 Kasım). *Baku gazet*.
- (1991, 6 Şubat). *Komünist gazet*.
- (1990, 15 Mayıs). *Bakinskiy Raboçiy gazet*.
- (1990, 27 Mayıs). *Komünist gazet*.

(1990, 22 Haziran). *Komünist gazet.*

(1970, 24 Şubat). *Bakinskiy Raboçiy gazet.*

(1970, 13 Eylül). *Baku gazet.*

(1990, 11 Aralık). *Azərbaycan Gençləri.*

<https://turksunas.wordpress.com/2016/11/11/xx-ci-əsrin-30-cu-illərində-türkiyənin-sosial-iqtisadi-vəziyyəti/>

(1970, 13 Eylül). *Baku gazet.*

(1990, 11 Aralık). *Azərbaycan Gençləri.*

(1970, 6 Ocak). *Baku gazet*

(1970, 5 Mayıs). *Baku gazet.*

(1989). 6 Nisan). *Baku gazet.*